

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 4, 2018
TEBDİZ ÖZEL SAYISI, ss/pp. 14-21
Geliş Tarihi/Recieved: 30.11.2018-Kabul Tarihi/Reviwed: 17.12.2018

SAATÇİ GÜZELİ WATCHMAKER APPRENTICE

İsmail Hakkı AKSOYAK

Öz

Divan şairleri, şiirlerini tertip ederken pek çok kaynaktan beslenirler. Farklı milletlerin edebî malzemeleri, tarih, ilim, sanat, inanç, âdet ve gelenekleri yanında birtakım meslekler ve bu sınıftan kişilerin ilgi alanları hakkındaki detaylar onların şiir ve hayal dünyasına zenginlik katmıştır. Bunlardan biri çocuk, yavru manasına gelen –beççe kelimesiyle oluşturulmuş saatçi-beççe yani, saatçi çırağı/çocuğudur. 19. yüzyıl şairlerinden Refî-i Kalâyî'nin saatçilik terimleri ile birlikte argo terim ve deyimlerle sosyal hayattan farklı bir tabloyu sunduğu 12 beyitten oluşan bir gazeli, bu kişi, onun meslek incelikleri ve farklı bir hayal üzerine inşa edilmiştir. Bu makalede, söz konusu gazele farklı perspektiflerden yaklaşarak şiirde yer alan sözcüklerin anlam katmanları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı edebiyatı, saatçilik terimleri, saatçi çırağı..

Abstract

Divan poets feed on many sources while organizing their poems. The literary materials of different nations, history, science, art, belief and traditions, as well as details about the professions and interests of people of this class have enriched their poetry and imagination. One of them is the child, “sâatçi-beççe” is the “saatçi çırağı/çocuğu” which is formed by the word “–beççe” which means kittens. A lyric of 12 couplets, in which the 19th century poet Refî-i Kalâyî presents a different picture from social life with colloquial terms and idioms along with watchmaking terms, this person is built on a different dream of his profession. This article focuses on the meaning layers of the words in the poem by approaching the gaze from different perspectives.

Keywords: Ottoman literature, watchmaking terms, watchmaker apprentice

.....
id Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ismail.aksoyak@hbv.edu.tr

* Bu yazı, 05 Kasım 2018 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde düzenlenen Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası III Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Giriş

Divan şiirinde işlenen temel konuların “bezm ve rezm” yani eğlence ve savaş olduğu yorumlardan biridir. Gazel dediğimiz şiir, bu şiirin ana yarış gösterisi olduğuna göre aslında Divan şiirinde konunun âşık-maşuk ilişki olduğu, bu ilişkide âşığın sadece edilgen bir hâlde olduğunu da kayıt dışında bırakarak, pek çok konunun maşuk yani sevilen ile sevilenin de yüzündeki güzellik unsurlarından ibaret olduğunu görmüş oluruz. Divan şiirinde, sevgilinin ilahi varlık olması dışında, sevgili aslında bir yönüyle “muhatap olunan” herhangi birisi de olabilir. Dilber, maşuk olarak ifade edilen sevgili, bazen de saki, muğbeçe, kâfir gibi isim ve sıfatlarla anılır. 18. yüzyıl gibi kabaca belirleyebileceğimiz bir yüzyıldan sonra sevgilinin yanında “muhatap olarak” muğbeçe, yahudibeçe, tersabeçe kelimeleri de artış gösterir. Farsça, çocuk, yavru anlamındaki beççe, Osmanlılarda acemi oğlanlar sınıfına alınmayan üç yaşından sekiz yaşına kadar olan esir erkek çocuklarına da verilmiş bir isimdir.¹

Aslında Osmanlı Türkçesi içinde âhû-beççe, hamâme-beççe, hindu-beççe, kasîde-beççe, şîr-beççe, piristû-beççe gibi sınırlı sayıda kelimelerle kalıplaşmış olarak yer alan –beççe kelimesi Arapbeççe, Türkbeççe, tacirbeççe, terzibeççe ve saatçi-beççe gibi birleşik isimler içinde adeta Türkçe gibi daha fazla kelimenin sonuna eklenmeye başlar. İşte en son ifade ettiğimiz “saatçi-beççe”, Refî-i Kâlâyî adlı 19. yüzyıl şairinin şiirlerinde “muhatap” kabul ettiği bir figürdür. Divanı’ndaki şiirlerine baktığımızda Kalâyî’nin saatlere ve saat terimlerine meraklı biri olduğu açıkça görülüyor. Zamanla değişen veya muhatap alınan sevgili veya hakkında şiir yazılan kişi ile bir nevi hobisini birleştiren Kalâyî, Divanı’nda bu konuda bir gazele yer verir. Gazelin başlığı “*Berây-ı sâ’at-name*” ve eserin bir başka kopyasında “*Gazel be-mezâmin-i sâ’atçi*” olarak geçer ki buradan da şiirin aslında hem saat hem de saatçi kişi hakkında oluşturulduğu gibi iki ayrı bakış açısı ortaya çıkar. Böylelikle ister şair tarafından isterse başkaları tarafından olsun, ilk örnekleri XVI. yüzyılın bürokrat, entelektüel ve şairi Gelibolulu Mustafa Âlî’de de görülen şiirlere başlık verilmesi son dönemlerde de mevcuttur.

İlk beyitten itibaren şair, şiir yazdığı “muhatapı”nın ne işler yaptığını anarak girer. Bu muhatap saatçilik terimlerini işlediği “saatçi-beççe” yani saatçi çırağıdır. Şimdi söz konusu gazeli açıklamaları ile birlikte okuyalım.

BERÂY-I SÂAT-NÂME

- 1 ‘Akl-ı tammın çaldı uşşâkım o sâ’atçi-beçe
Zarf-ı tenden zahm-ı zülf-i ‘akrebi işler içe
[O saatçi çırağı, âşıkların tüm aklını aldı. Akrebin zülfünün yarısı, ten zarfından (âşıkların) içine işler.]
- 2 Görmedim ol fâris-i hüsne gelir at başı bir
Esb-i dil zülfüne kösteklendi anm haylice
[O güzellik binicisine, güzellikte atbaşı gelebilecek, denk birini görmedim. Gönül atı, onun zülfüne bir hayli takıldı]

¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*. Ankara: TTK. Yayınları. s. 9.

- 3 Çok mu **rakkâs**-ı felek ol âfitâba meyl ile
Tâs-ı cerhi çaldırıp oynarsa her gün her gece
[Felek rakkası o güneşe meyl ederek/âşık olarak, çarh tasını (çalar saatin tokmakla ayrılan küçük tasa benzeyen kısmını) gece gündüz çaldırıp oynasa (saati çaldırır) çok mu?]
- 4 **Yüz ayarıdır** o **sîmîn**-cebhe hüsn ü ân ile
Tuhfe-i hâle² nazar kıl sevmeyim anı nice
[O gümüş alınlı (güzel), güzellik ve eda ile yüz ayarıdır (saatin doğru gitmesinin işaretidir). Benindeki damgaya veya ben hediyesine bir bak, onu nasıl sevmeyeyim?]
- 5 Şems-i hüsnü 'akreb-i zülfünde 'âlem müşteri
Kâr-ı vaslı çıkmada **sâ'at-be-sâ'at râyice**
[Onun güzelliğinin güneşi, saçının akrebinde kâinat ona müşteri(dir). Vuslat işi her geçen saat, fiyatı artmaktadır/râyice çıkmadadır.]
- 6 Bir **usûl** ile beni **zencîr**-i zülfe bağladı
Çıkdı andan **sâniyen** zâr u enînim **hârice**
[Bir usulle beni saçının zincirine bağladı. O yüzden saniyede iniltim dışarı çıktı.]
- 7 Eşk-i çeşmim seyl desem nâz ile ol **sâ'at** siler
İndirip bindirmede uşşâkını **çekmez güce**
[Gözyaşım sel(kadar çok) desem, nazlanarak o saat siler. Âşıklarını aşâğılamak ve iade-i itibar etmek ona kolaydır.]
- 8 **Basma bir sâ'at** demişdim³ **biryol**⁴ olmaz mı dedi
Beklerim semt-i Vefâdan belki ol bir yol geç
[Basma bir saat demiştim Biryol (olsa) olmaz mı dedi? Şimdi Vefa semtinden belki Biryol/bir yol geçer diye beklerim.]
- 9 Hiç **gurûb** anmaz eder **mîhr**-i ruhundan ihtirâz
Lîk iftâr-ı visâlin söyler ammâ gizlice
[Yanağının hiç batmayan güneşinden sakınır, korkar. Fakat (korkusundan) vuslat düşüncesini gizlice söyler.]
- 10 **Münharif turmuş** bakar zâhid **ayâr**-ı hüsnüne
Şöyle kim **divâr**-ı hayretde dönüp bir kerpice

² tuhfe] tamga.

³ demişdim] diledim.

⁴ biryol] peryol.

[Zahit, sanki hayret duvarında bir kerpiçe dönmüş gibi durmuş, güzelliğinin ayarına doğru olmayan bir şekilde/ kem nazarla bakar.]

- 11 Âşık-ı deryâ-dile hep gösterip alış veriş
Nev-resân ile kurar kum sâ'atiyle bâziçe

[Derya gönüllü âşığa hep alışveriş gösterip, yeni yetmelerle/çocuklarla birlikte kum saatiyle oyun kurar.]

- 12 Bir usûl-i çâr-yek çaldırsa oynardım Refî
İrtifâ-ı evc-i hüsnü öyle gâyetde yüce⁵

[Refî, çar-yek bir usul çaldırsaydı oynardım. Güzellik göğünün yüksekliği oldukça yücedir.]

DİZİN

Âfitâb: Güneş II Güneşin doğuş ve batış zamanı III Sevgili. G. 3/1.

Âlem: Bir güneş ve ona bağlı olup etrafında dönen yıldızlardan meydana gelen sistem II İnsanlar G. 5/1.

Akl-ı tammin çalmak: Aklını (başından) almak II Saatin işlerliğini sağlamak, saati çalıştırmak G.1/1.

Akreb: Saatin iki ibresinden kısa olanı. II Bir tür zehirli, küçük hayvan. G. 5/1.

Akreb-i zülf: Akrep gibi olan saç II Hareket eden akrep, saatin kısa ibresi (Saatin kusursuzca çalışıyor olması kastedilir) G. 5/1.

Alış veriş: Pazarlık II Samimiyet G. 11/1.

Âşık-ı deryâ-dil : Çok istekli, hevesli 11/1.

Ayar: Saatte, birliği ve doğruluğu sağlamak için belirlenmiş olan ölçülere uygun olarak işleme durumu: Saatin doğru gitmesinin göstergesidir. II Derece, düzey G. 10/1. Bkz. yüz ayarı, G.4/1.

Basma saat: Basma (marka) cep saati II Saatler, tırnak basım ayarlıdır. Aşamalı basma mekanizması ile ilk basmada ön kapak ikinci basmada arka kapak açılır. 1509 no'lu şerhiye sicili defterinde, "basma saatin değeri" cümlesinde geçer. Bu bilgi "basma saat" adında bir saat cinsinin olduğunu işaret etmektedir. Aslında basma, cep saati terimlerinden olup saat kapağını açmak için kullanılır. Çünkü eskiden saatlerde ön ve arka kapakları açmak için basmak gerekirmiş. Aşamalı basma mekanizması ile ilk basmada ön kapak ikinci basmada arka kapak açılmış (bkz. resimler). G. 8/1.

Elim koynuna sokdum istedimdi basma bir sa'at
Utandı sonra verdi minekârî yosma bir sâ'at Osman (Nuri Paşa)

⁵ Refî-i Kâlâyî, *Divan*, İstanbul 1284, s.122.

Beklemek: G.8/2.

Bir yol: Argoda: Para II Bir kez, bir şekilde, eninde sonunda G. 8/ 1.

Bir yol (Prior): Georg Prior marka saatlerin eski yazı ile yazılmış biçimi. G. 8/1.

Çaldırıp oynatmak: Saati çaldırmak. Saati çaldırıp (rakkas/sarkaç) hareket ettirmek G. 3/2.

Çaldırmak: Usul-i çaryek çaldırmak için çok az hile, naz yapmak anlamında kullanılır G. 12/1.

Çeyrek çalmak: Saatin çeyreklerde çalması. Gece çalar. Düğmeye bastığınızda saatin çeyrek olduğunu söyler. G. 12/1.

Çar-yek: Çeyrek II Çok az. G. 12/ 1.

Deryâ-dil: Cömert; gayretli, hevesli G. 11/1.

Dîvâr: Saatin asıldığı yer. G. 10/2.

Durmak: Saatin çalışmaması. Bkz. münharif durmak. G. 10/1.

Esb-i dil: Gönül atı II Coşkun gönül, kimse III Saatin hareket eden bir parçası olan dil. G.2/2.

Eşk-i çeşim seyl desem: Gözyaşım sel oldu desem II Yalvarsam G.7/1.

Faris-i hüsn: Güzellik atı. II Saatçi çırağı. G.2/1.

Geçmek: G. 8/2.

Güce çekmek: Güçlük çekmek, zorlanmak II Saatin gücünü kaybetmesi anlamında olmalı. Saatin gücü olmazsa durur. Saatin kurulması gerekir. III G.7/2.

Hârice çıkmak: Artmak, çoğalmak; yükselmek II Sesin saatin dışarısına çıkması, yayılması. G. 6/2.

Her gün her gece: Gece ve gündüz. Yirmi dört saat G. 3/2.

İçe işlemek: İçeriye doğru dönmek, içeride çalışmak II Zehrin içe nüfuz etmesi, etki etmesi.

İndirip bindirmek: G. 7/2.

İrtifâ: Yükseklik II değer, kıymet G. 12/2.

Kâr-ı vasl: Elde edilme, satın alınma G. 5/2.

Kerpiç: Tuğla gibi kalıplara dökülerek güneşte kurutulmuş samanlı balçık, çiğ tuğla anlamına gelir. Duvar kelimesiyle duvar yapımında kullanılan malzeme anlamına geliyor. Beyitteki “münharif turmak” ile birlikte düşününce kâr-ı pîç” şeklinde düşünülebilir. Bu durumda eğri iş anlamına gelir. G. 10/1.

Kösteklendi: Köstek, süs için saate ve diğer takılara bağlanan ve üste takılan altın veya gümüşten kordon anlamındadır. Ancak burada saatçiliğe ait daha özel bir terminoloji söz konusu olmalı. Saat arızalanırsa maşa tertibatı var. Maşa tertibatı arızalanabilir. Bu durumda saati ayarlarken anlık duraklamalar yapar ona köstekleme denir. Tekrar hareket için saatin sallanması gerekir. II Takılmak, bağlanmak III Arg. asılmak. G. 2/2.

Kum saati: Kum saati. G. 11/2.

Kurmak: Saati kurmak. II bâziçe kurmak, oyun kurmak. G. 11/2.

Hat gelince bir dakıka bend-i sînen açmadun
İşte ahşam oldı artık sâ'atün kurmaz mısın (Hasan Yâver)

Münharif turmak: Dalmak sağlık için bozuk olmak (Beti benzi atmak kastedilir).
Ayardan çıkmak, olması gereken zamandan başka zamanı göstermek (bkz.
Durmak). G. 10/1.

Müşteri: Gezegen G. 5/1.

Ol saat: O saat G. 7/2.

Oynamak: Hareketlenmek, sevinmek G. 12/1.

Rakkas: Sarkaç. 17.yuzyılda icat edilmiş. Eski saatlerdeki ağırlığın yerini sarkaç almış.

Kâlâyî Divanı'nda felek bir rakkasa benzetilmiş G.3/1.

Çok mu rakkâs-ı felek ol âfitâba meyl ile
Tâs-ı çerhi çaldırıp oynarsa her gün her gice (Kâlâyî)

Maksûda nâ'il olduğu sâ'at rücû' ider
Rakkâs-ı sâ'at olsa sezâdur mizâcumuz (Nâbî)

Sâ'atdeki rakkâs gibi dil tapış eyler
Olmaz da n'olur tab'-ı peşîmân mütereddîd (Nâbî)

Rayice çıkmak: Fiyatı artmak; satışa sunulmak II değerini, kıymetini yükseltmek G.
5/2.

Rakkâs-ı felek: Saatin sarkacı II Hafifmeşrep kimse. G.3/1.

Râyice çıkma: Fiyatı artması G.5/2.

Refî: Ey Refî! ; yüce, yüksek II Çok, fazla G. 12/1.

Resân: Resan ile ip/resen hatırlatılıyor. Kumun bir haznedenden diğerine akışı ip gibi II İlgi,
alaka; hile, oyun. G. 11/2.

Sâ'at-be-sâ'at râyice: Her geçen saat. G. 5/2.

Sâatçi-beçe: Sevgili (saatçi çocuğu, çırağı) II Güzel, parlak saat. Saatçi çocuğu. G.1/1.

Sâniye: İkinci olarak II Anında G. 6/2.

Semt-i Vefâ: İlgi, alaka gösterme durumu II İstanbul Vefâ semti G. 8/2

Silmek: Temizlemek II Yok etmek, ortadan kaldırmak III Söylenileni yapmak, yerine
getirmek G 7/1.

Anı bir eski sâ'ateye gösterdim bozup düzdü
Dedi sildir efendi köhnelenmiş bu güher sâ'at (Sünbülzâde Vehbî)

Sîmîn-cebhe: Gümüş mahfazalı saat. II Sevgili, saatçi çırağı (Alın ak anlamı kastedilip
alay yollu kullanılır, aksi durum kastedilir) G. 4/1.

Suret-i divar: Duvar sureti gibi olmak.

Şems-i hüsnü: Güzelliğinin güneşi, Saati hatırlatmaktadır. G. 5/1

Tâm çaldımak: Saat başında çalmak. Çeyrek geçe veya buçukta çalmayan saat. G.1/1.

Tâs: Çan (kampana, Yunanca zil), saatte ses çıkartan parça. II Müzikli saatlerde çanların yan yana gelmesiyle çıkan melodi. G. 3/2.

Tâs-ı çerh: Çalar saatin tokmakla ayrılan küçük tasa benzeyen kısmını II Çark, dişli G. 3/2.

Tuhfe-i hâl: Benin işareti, izi. II İffetsizlik, ahlaksızlık G. 4/2.

Usûl: Usulle, tertiple, ritimle II Saatin olması gereken düzeni, tik takların normal çalması anlamındadır. Aksi takdirde topal veya aksak sayılır. III Musiki terimi IV Hile, oyun. V Tavır, davranış G. 6/1, G. 12/1.

Yüce: Yüksek, üstün II Çok G. 12/2.

Yüz ayarı: Saatin dış yüzü. Kadran. Yüzünden ayarlamak. Saatin doğru gittiğinin işaretidir. II Yüzü ayarında (Beyaz, ak bağlamında) III Çok iyi ayar edilmiş, kusursuz G.4/1.

Zahm-ı zülf-i akrebi: Zülfün sıfatı II Saatin akrebi. III Hareket; değme, temas etme G.1/2.

Zâr u enîn: İnilti, feryat II saatin çıkardığı ses, çalması G. 6/2.

Zarf-ı tenden: Saatin muhafazasına zarf denir. Ayrıca içteki içiçe geçmiş mekanizmalar da birbirine zarf olabilir. Beyitte aşğın bedeni mahfazalı saat, sevgilinin saç da onun akrebi olarak düşünülmüş. G.1/2.

Ol kalb-i âhenîne gerek sîne böyle sâf
Zarf-ı bilür hoş yakışur sâ'at üstine (Nâbî)

Zencir: Saatin zinciri G. 6/1.

Ele evkât-ı 'ömrün girdüğüyle çıkdığı birdür
Degül zencîrlerle zabta kâdir vakti sâ'atler Nâbî

Zincir-i zülfe bağlamak: Saate zincir takmak; gönlünü almak, kapmak; saçından tutturmak G.6./1.

Sonuç

Osmanlı'nın üst düzey yöneticileri için saat zevki ve kültürü oldukça önemliydi. Bu zevki aşıl原因 unsurlardan biri saat hediyesiydi ki hediyeleşme geleneği de bu alışkanlığın yaygınlık kazanmasında rol oynadı. Böylelikle Osmanlı şiirinde, daha önceleri tasavvuf bakımından ele alınan zaman kavramı, Avrupai saatleri de şiirin konusu yapan bir konuma büründü. Günümüzde eski saat tamiri geleneği kalktığından bu mesleğin terimleri için yine Osmanlı klasik edebiyat metinlerine başvurmak durumundayız. Saatçilik terimlerine, bir kesit de olsa, Refi'nin bu gazeli vasıtasıyla ulaşılmış bulunuyoruz. Refi, bu gazelinde saat konusundaki bilgi ve hünerini sergiliyor. Şair kelimelerin terim anlamının yanında argodaki anlamlarına da göndermelerde bulunuyor. Makalenin sonunda yer alan sözlükte bir ifadenin, gerçek ve terim anlamı verildi. Sözlükte verilmeyen argo anlamlar başka bir makalenin konusudur. Sözlük kısmından

Kâlâyî'nin saatçilik terimlerini en ince detayına kadar öğrendiği görülüyor. Şair bir bakıma, saatçilik terimlerini de belgeleyen bir şiir sunmuş olmaktadır.

Kaynakça

- Aksoyak, İsmail Hakkı (2016). *Söylenmemiş Sözler*. Ankara: Grafiker Yay.
- Apaydın, Bilal (2007). *Refî-i Kalayı Divanı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Güzel, Bilal (2017). *Klasik Türk Şiirinde "Sûret-i Dîvâr" Tabiri Üzerine*. Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu. 12-13 Mayıs 2017, Bilecik: Yayımlanmamış Bildiri.
- Yenikale, Ahmet (2011). *Sünbülzade Vehbi Divanı*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınevi.